

לקוטי תורה

עם ביאורי
הרב עדין אבן-ישראל שטיינזלץ

הגיליון מוקדש
לעילוי נשמת רבינו

הרב עדין בן אברהם משה
אבן ישראל (שטיינזלץ) זצ"ל
לכבוד י"ז אב - יום פטירתו
זכותו יגן עלינו ועל כל אחינו בית ישראל

פרשת עקב

ד"ה "ויאכילך את המן"

ליקוטי תורה עקב, דף יג עמודה ג

תוכן העניינים

3..... בחינת המן - רחמים רבים

5..... אהבה המתגלה ביראה

10..... 'זרע בהמה': יראה המתגלה באהבה

11..... בחינת 'זרע אדם'

13..... סיכום אות א

15..... רחמים ורחמים רבים

18..... רחמים רבים אצל הקב"ה ובעבודת האדם

25..... י"ג מידות הרחמים

26..... סיום

הגיליון מוקדש לעילוי נשמת אחי האהוב ינון פליישמן, שנפל במלחמה

להקדשת החוברות לעילוי נשמת יקיריכם התקשרו: 052-886-8823

"ויאכילך את המן וגו' למען הודיעך וגו'". הנה המן הוא בחינת טל, כמו שכתוב:

בחינת המן – רחמים רבים

"ויאכילך את המן אשר לא ידעת ולא ידעון אבותיך, למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם" (דברים ח, ג). הפסוק מעמיד את המן לא רק כדבר ניסי, אלא במדרגה ובמהות של "לחם שמיים" (תהילים קה, מ), "לחם אבירים אכל איש" (תהילים עח, כה). מה הכוונה?

החיים של אבותינו במדבר הם במובן מסוים, עניין זמני ומקומי, ובמובן אחר הם גם בניין והכנה למה שקורה לאחר מכן. בתוך הבניין הזה יש כמה וכמה דברים שהם לומדים, ואחד מהדברים הללו הוא שאבותינו למדו את היציאה מגדר הטבע, שהרי כל שהותם במדבר היא מעין שהות באיזו בועה של מציאות לא נורמלית.

המן מופיע גם בפרשה של המתאוננים, שם התורה מעלה גם את הבעייתיות שיש בו. למעשה, יש במן שני צדדים. מצד אחד הוא נס – יש אותות ומופתים שעושים עלינו רושם גדול, ואנחנו מתפעלים מהם לפי שעה. אלא שכל מאורע יוצא דופן הוא עדיין לא חלק מן המציאות, לא חלק מהחיים; הוא רק מאורע שהיה. לא משנה באיזה מאורע מדובר, של אסון או של שמחה - האדם אינו מכניס אותו בתוך המסגרת של העולם הנורמלי. מצד שני, המן הוא קבוע – המציאות הניסית במן נעשתה לדבר שבשגרה. המן היה יורד כמו שיורד הטל בכל יום ויום; אני קם בבוקר, והעבודה שלי זה ללכת וללקוט מן. זה

נעשה כל כך דבר של שגרה, עד שאחרי זמן הם מתאוננים כמה שהם בעצם רוצים את הבצלים ואת השומים. הם רוצים משהו יותר מעניין, לא כמו המן שהוא יורד קבוע, שהוא תמיד בסדר.

יש צד שבו אני כביכול מחלק את החיים שלי בין הניסים לבין העולם הרגיל. המן הוא כניסה של הנס אל תוך העולם הרגיל, אל תוך העולם הנורמלי. כשהפסוק אומר "כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם, כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם", הוא מדבר אל תודעה של אדם שאומר: 'אני חי, ואני מחלק את העולם לשניים: יש עולם אחד שבו הלחם יוצא מן הארץ, שיש דרך, שיש מסגרת מסודרת; ויש את הקב"ה שנמצא אי שם, במקומות אחרים. עם הקב"ה לפעמים יש לי נקודת מגע ולפעמים לא'. המן הוא סוג של דבר שאומר משהו אחר, שוב ושוב: יכול להיות לאדם לחם לאכול שהוא בעצם איננו לחם, אלא הוא מוצא פי ה', הוא "לחם אבירים אכל איש", הוא סוג אחר של מציאות שהיא איננה המציאות של העולם.

סיפרו בשמו של אחד הצדיקים הגדולים, שהיה אומר: למה כתוב "לא לחכמים לחם" (קהלת, ט, יא)? הקב"ה אומר לחכם: אם אתה כל כך חכם וכל כך מוכשר, בוא נראה איך אתה מסתדר לבדך בלי עזרתי, ולכן החכם רעב ללחם. הנקודה היא שאני יכול לעשות את חשבון עולמי, והחשבון הוא מאוד-מאוד פשוט: יש חשבון, יש עולם, יש טבע – אני זורע, לכן אני קוצר וכן הלאה. אלא

"ותעל שכבת הטל", והוא טל שעתיד להחיות בו את המתים, והוא בחינת רחמים רבים, כמאמר: "מחיה מתים ברחמים רבים". ולהבין מהו בחינת רחמים רבים למעלה. הנה כתיב: "וזרעתי את בית ישראל זרע אדם וזרע בהמה", פירוש שיש שני מיני נשמות – בחינת אדם ובחינת בהמה. ויובן זה עם מה שכתוב: "פני אריה אל הימין" שהוא בחינת אהבה, ובמקום אחר כתיב "אריה שאג מי לא יירא". וגם ימים נוראים נקראים על שם אריה, כי אריה אותיות יראה. והיינו שבחינת אהבה זו של בחינת אריה למעלה, הוא מבחינת התגלות גדולתו של הקב"ה "ולגדולתו אין חקר", שאינו יכול להתלבש תוך עלמין, ולכן "תפול עליהם אימתה ופחד" בהתגלות גדולה זו מצד המקבל, שאינו יכול להתלבש בהם בחינה זו כמו שהיא למעלה מבחינת אהבה.

הרסני. בחינה זו היא בכל טל, אך יותר מכך בטל שעתיד להחיות בו מתים – שזוהי הבחינה של רחמים רבים, תחיית המתים ובחינת רחמים רבים נוגעות ליציאה וחריגה מן המציאות של הטבע; תחיית המתים היא בחינה של שבירת המציאות והחוקים שלה. יש לנו עולם שבו יש חוקים של מציאות, ואחד מהחוקים של המציאות הוא שהמוות הוא בהכרח דבר בלתי הפיך; והעניין של הרחמים הרבים הוא שאדם מת אבל אחר כך קם. זאת אומרת שיש כאן היפוך של סדר המציאות של העולם בעניין הזה.

כעת יש בירור נוסף: ולהבין מהו בחינת רחמים רבים למעלה. מה זאת אומרת 'רחמים רבים'? החלוקה בין רחמים ורחמים רבים לא יכולה להיות חלוקה של כמות. אנחנו אומרים בתפילה "כי לא כלו רחמין" – זאת אומרת שרחמי ה', כמו שאר מידותיו, הם אינסופיים, ולכן מהבחינה הזו רחמים רבים אינם שונים מרחמים מעטים. רק לאדם שהוא מוגדר, מוגבל ותחום יש שאלה של עד להיכן מגיעים רחמיו ואכן יש גבול שבו הם נעצרים; אבל אצל הקב"ה החלוקה בין

שכשהדברים הללו משתבשים אני בא בטענות.

למעשה, המן הוא כניסה תמידית של דבר לא טבעי אל תוך הטבע, מעין שיעור מתמיד לכך שיכול להיות עולם שמצד אחד הוא נראה נורמלי אבל מצד שני הוא לגמרי לא נורמלי. זה שהשיעור הזה לא תמיד נקלט זו בעיה אחרת, והיא נוצרת מפני שאחרי זמן ההרגל שובר כל מיני דברים – כולל את הנס. הוא מסביר פה שאכילת המן היא מבנה קבוע של חיים שלא בתוך הטבע, זאת אומרת שבו-זמנית אתה גם חי בתוך העולם ואתה גם חי מחוץ לעולם שלא בגדר הטבע.

הנה המן הוא בחינת טל, והוא גם קשור לטל, כמו שכתוב: **"ותעל שכבת הטל על המחנה"** (שמות, טז, יד). המן בא עם טל מאוד מיוחד – הייתה שכבת טל שעליה היה המן. והוא טל שעתיד להחיות בו את המתים, והטל הזה הוא בחינת רחמים רבים, כמאמר **"מחיה מתים ברחמים רבים"**. באופן כללי, בתוך ההנגדה של גשם וטל אומרים שבטל יש צד של ברכה, שהוא בחינה של רחמים. מה שאין כן הגשם, שהוא יכול להיות גם בונה אבל גם

ימין הוא בחינת אהבה, ובמקום אחר כתיב: "אריה שאג מי לא ירא" (עמוס ג, ח). כלומר מצד אחד האריה הוא סמל האהבה ולכן הוא בצד ימין, וכנגדו פני השור הם בצד שמאל. ומצד אחר הוא בחינה של יראה, כמו שאומר הפסוק: "אריה שאג מי לא ירא". ועוד דוגמה: גם ימים נוראים נקראים על שם אריה, כי אריה אותיות יראה. אם כן, איך צד הימין שהוא בחינת חסד ואהבה, קשור לבחינת יראה?

והיינו שבחינת אהבה זו של בחינת אריה למעלה, הוא מבחינת התגלות גדולתו של הקב"ה "ולגדולתו אין חקר" (תהילים קמה, ג), שאינו יכול להתלבש תוך עלמין, ולכן "תפול עליהם אימתה ופחד" (שמות טו, טז) בהתגלות גדולה זו מצד המקבל, שאינו יכול להתלבש בהם בחינה זו כמו שהיא למעלה מבחינת אהבה. הוא מדבר פה על המוזרות של העניין הזה. אף על פי שהבחינה הזו היא בחינת אהבה וחסד – היא שייכת גם לגדולה, לרוממות, לאינסופיות. הדבר הזה איננו יכול להתגלות בעולמות, כיוון שבאיזושהי מידה הוא תמיד נמצא מעבר לגבולות והתחומים שלנו – בתחומי מה שהוא בלתי ניתן לתפיסה ולהשגה. הדבר שאיננו נמצא ואיננו נתפס, שיש לו נוכחות שהיא גדולה מהמציאות שלי, הוא הדבר שיוצר את התחושה של האימה. יש כמה סוגים של אימה: יש אימה כזו שאני מפחד ממה שהוא מפני שהוא מסכן אותי או מאיים עליי, ויש דבר שהוא מסתורי וגדול מאוד, ולכן הוא מפחיד – לא משום שיש בו מהות של פחד, אלא משום שהוא כל כך

רחמים ורחמים רבים היא חלוקה של מהות, לא חלוקה של כמות. ההבדל הזה דומה לרעיון של "חנן המרבה לסלוח" – רעיון שבמובן מסוים, חיינו תלויים בו. כמה פעמים אדם מסוגל לסלוח? יש אנשים כעסנים, יש שכחנים ויש אנשים סלחנים – אבל יש גבול ליכולת של האדם לסלוח. משהו חטא לי פעם, פעמיים – אני יכול לסלוח; אבל כשמישהו חוטא וחוזר וחוטא כנגדי, אני מפסיק לסלוח לו. לעומת זאת הקב"ה הוא "חנן המרבה לסלוח", כמו שגם אומרים "כי אתה סלחן לישראל" – זאת אומרת שאני חוטא והוא סולח, ושוב אני חוטא והוא סולח. באיזו מידה, זה חלק מההסכם שלנו עם הקב"ה.

כאמור, כל החלוקה הזו שייכת לגודל ולעוצמה של המידה. לכן, הרחמים שלי והסליחה שלי מוגבלים מצד עצמם, ואינני יכול לעבור מעבר לגבול שלי; אבל אצל הקב"ה זה עובד בצורה אחרת. לכן אדמו"ר הזקן מחלק בין רחמים ורחמים רבים מבחינה מהותית: רחמים רבים הם מהות אחרת מאשר סתם רחמים.

אהבה המתגלה ביראה

הנה כתיב: "וזרעתי את בית ישראל זרע אדם וזרע בהמה" (ירמיה לא, כז), פירוש שיש שני מיני נשמות – בחינת אדם ובחינת בהמה. גם בתוך זרע ישראל, יש זרע אדם וזרע בהמה. יש נשמות שהן בבחינת אדם ויש נשמות שהן בבחינת בהמה.

ויובן זה עם מה שכתוב: "פני אריה אל הימין" (יחזקאל א, י), ומפני שהוא בחינת

[ועל דרך המבואר במקום אחר, המשל מחותם בולט נעשה על השעווה צורת חותם שוקע. כך מהתגלות גדולתו של הקב"ה נמשך למטה בעולמות בחינת יראה]. וזהו עניין שירד על המזבח אש בצורת אריה דאכיל כל קרבנין, דהיינו בחינת חלב ודם שנכלה ונשרף בהתגלות בחינת זו. ועל זה נאמר "כי ה' אלוקיך אש אוכלת הוא" ששורף ומכלה כל האשים.

גדול, כל כך מעבר למידות שלי, עד שהוא איננו ניתן להיתפס בתוך השגתי. לכן הוא אומר שנופלת אימה גדולה שנובעת דווקא משום שיש התגלות של הקב"ה. ניתן דימוי גס לעניין הזה: כשאני רואה אדם שמחייך אליי, בדרך כלל יש לי תגובה חיובית. זו כנראה תופעה כלל עולמית. זו לא שאלה של מקום מסוים, אלא אנשים מגיבים ככה בכל מקום. אבל אם הייתי רואה שמישהו בגודל של הר מחייך אליי, אז החיוך הזה הוא אמנם חיוך אבל עכשיו הוא כבר נעשה מפחיד. אתאר לעצמי דבר שהוא גדול כמו הר והוא מחייך; העובדה שהוא מחייך לא מפחיתה מן האימה. מצד אחד זו לא אימה שאני חושש לעצמי, אבל זה עדיין משהו גדול הרבה מעבר למהות שלי. הוא אומר כאן שההתגלות של החסד האלוקי, באשר היא התגלות – היא בבחינת הגדולה, ובחינת הגדולה היא מעבר לגבולות וההגדרות. לכן היא יוצרת את האימה; לא משום שהיא מאיימת, אלא משום שהיא כל כך גדולה וכל כך בלתי ניתנת להשגה. האימה היא בעצם נוכחותה.

מפני שהוא יום של סליחה ומחילה. אבל הדברים הללו באים בהיקף כל כך גדול, בבחינה של שגב ושל גדולה, כך שהימים נעשים נוראים; לא משום שהם בגדר של דין אלא משום שהם מעבר לגבולות, מעבר להשגה. בימים האלה אני נוגע באיזה דבר שהוא הרבה מעבר למידות שלי, מעבר ליכולת שלי להשיג. וזו יצירה של הוויה שהיא דו-משמעית: באשר היא גדולה, היא גם יוצרת אימה.

[ועל דרך המבואר במקום אחר, המשל מחותם בולט, כשאני לוקח חותמת בולטת ומחתים בה דבר, כמו שהיו עושים חותמות בשעווה או בחומר אחר, נעשה על השעווה צורת חותם שוקע. כך מהתגלות גדולתו של הקב"ה נמשך למטה בעולמות בחינת יראה]. כלומר הצורה שבחותם, שהיא החלק הבולט, נעשית בדבר הנחתם החלק השקוע, ולהפך. למעשה נוצר היפוך של הדברים: התגלות הגדולה שהיא מידת החסד, יוצרת למטה בחינה של יראה. החסד שלמעלה מביא למטה בחינה של יראה. זה כך משום שבחינת חסד כשלעצמה, בהגדרה שלה, היא בחינה של התגלות, לעומת הגבורה שהיא בחינה של צמצום. בחינת החסד היא בחינה של ההתגלות, ולכן היא גדולה מאוד; ומשום שהיא גדולה מאוד היא גם יוצרת את ההרגשה של הפחד. לעומת

זה קצת קשור לעניין של הימים הנוראים, שבמהותם לא אמורים להיות ימים מפחידים. אפילו ראש השנה, כפי שכתוב בספר עזרא, זה יום שאוכלים ושותים ומתענגים בו. גם יום הכיפורים למשל, צריך היה להיות יום שכולו מפויס ורגוע,

ורחוק וכמה שאני מסכן ועלוב. ולהיפך – כשיש איזה הסתר פנים אז אני יכול להגיע למגע. כעת הוא יבאר את העניין הזה.

ולכן זהו עניין שירד על המזבח אש בצורת אריה דאכיל כל קרבנין, אריה שאוכל את כל הקורבנות, דהיינו בחינת חלב ודם שנכלה ונשרף בהתגלות בחינת זו. ועל זה נאמר: "כי ה' אלוקיך אש אוכלת הוא" (דברים ד, כד), ששורף ומכלה כל האשים. האש של ה' נקראת 'אש אוכלת' משום שהיא אש אוכלת אש; היא אמורה להיות אש כזו שמכלה כל אש אחרת. הדימוי המפורסם הוא שאש קטנה ליד אש גדולה בטילה אל האש הגדולה. האש של הקב"ה שורפת, היא מכלה את כל האישים מהסוגים האחרים. היא מכלה לא בגלל שהיא הרסנית, אלא בגלל עצם זה שהיא קיימת. מעצם הקיום שלה, בגדולה שלה, היא מאפילה ומסתירה ומגמדת את כל הדברים האחרים עד שהם נשאבים אל תוכה.

בחלק שבו אדמו"ר הזקן מדבר על הקורבן ועל החלב ועל הדם, כוונתו לומר שכשאדם נמצא בהתקרבות או בהתגלות של הקב"ה, ההתגלות הזו מכלה את כל השאר ההתלהבויות ושאר ההתרגשויות שלו, והן כולן כלות בתוכה. אפילו דרגה של אהבת ה' איננה יכולה להתקיים אל מול ההתגלות שלו. לכן כתוב: "וירא העם וינועו ויעמדו מרחוק" (שמות כ, טו), כלומר הדבר הוא כל כך גדול עד שהוא יוצר שריפה וכיליון, למרות שהוא בעצמו הוא רק נתינה ואהבה. כיוון שהאהבה הזו היא הרבה מעבר לגבולות שאני יכול לעמוד בהם, הרי התגובה היחידה לאהבה

זאת, הצמצום נותן את האפשרות לבטל את הפחד.

ניתן דוגמה מהמגע בצורות יותר נמוכות: כאשר המלך מופיע בכל הדרו הוא יוצר תחושה של ריחוק ושל אימה, אך כאשר הוא לובש בגדים אזרחיים ונראה כמו כל אחד – אז אפשר לבנות קרבה איתו. זאת אומרת שכאשר זה שלמעלה מתגלה – אני מתרחק, וכאשר הוא מצטמצם אני יכול להתקרב. אם כן, התגובה של ההתגלות היא יראה, והתגובה של הצמצום היא אפשרות להתקרבות.

זה נכון לגבי דברים שונים – וזה קרה גם בהיסטוריה וגם בזמנים קרובים יותר. נניח שיש אדם שהוא גדול מאוד, וגדולתו מפחידה אפילו בלי שום איום. האיש הזה חכם ממני פי עשר, אז כשאני עומד לידו אני לא מרגיש שחוכמתו אומרת לי איזה דבר, אבל אני מרגיש שככל שהוא יותר גדול אני יותר קטן, אני יותר מצטמק. מאיפה אני יכול ליצור הרגשה של קרבה לאדם כזה? בזמן שיש אצל מישהו איזה פגם, כשאני רואה איזה דבר אנושי – שם אני יכול להידבק. יוצא פה שהדביקות שלי לא נעשית אל מול השלמות, שהרי בשלמות תמיד יש צד מפחיד – כאמור, לא באשר היא מפחידה או מאיימת בעצמה, אלא משום שהיא מעבר; אבל לדבר שאין בו שלמות אני יכול להתייחס יותר.

זוהי משמעות היחס שבין בחינות האהבה והיראה: בחינת האהבה של מעלה, באשר היא התגלות, יוצרת למטה יראה – דווקא מפני שאני רואה את הדבר הגדול והוא יוצר לי את התחושה כמה שאני קטן

ובחינת אהבה מקבלים כל העולמות מבחינת פני שור שמהשמאל, שהוא בחינת גבורה המעלים ומסתיר בחינת גדולה הנ"ל.

הרבה מעבר לדרגה שלי אינני יכול לאהוב אותו – וזה נכון למרות שאנחנו לא תמיד נתקלים בזה.

מדובר בכמה מקומות על כך שבתוך כל אהבה יש איזו תחושה או איזו הוויה של 'יש' – 'אני אוהב'. וכדי שאני אוכל לאהוב, אנחנו צריכים להיות באיזושהי מדרגה. מול מה שנמצא מעל ומעבר למדרגה שלי אני יכול לפתח רגשות אחרים: אני יכול לעמוד ולהשתחוות, אני יכול להתבטל לגמרי, אבל אני לא יכול להעז להגיע למדרגה של אהבה. זה הרבה פחות מצוי אצל בני אדם, בין השאר מפני שההבדלים הם הרבה פחות גדולים. אם אני פוגש מישהו שנמצא כל כך גבוה מעליי אני יכול לפתח כל מיני רגשות – הכנעה גמורה, התבטלות בתכלית – אבל לא לאהוב. מתי אנו יכולים לאהוב? כשאנחנו נמצאים פחות או יותר באותה מידה.

האבן-עזרא דן בשאלה: איך אפשר שיהיה בתורה ציווי של 'לא תחמוד'? איך אפשר לדבר על "לא תחמוד אשת רעך" (שמות כ, יד) – ומה יעשה אם היא יפה ונחמדה? אז הוא אומר, שכמו שהאיכר איננו מתאהב בבת המלך מפני שהוא יודע שהיא נמצאת כל כך הרבה מעליו, כך אדם גם יכול להסתכל על אשת רעהו כאל דבר שמחוץ לתחום שלו, כמו שמלכה היא מחוץ לתחום עבדו. זה עניין של חינוך ותפיסה, ולא של חוסר אפשרות. כל זמן שאני רואה את עצמי באותה מדרגה אני יכול לאהוב ואני יכול להתאהב, אבל כשמשו נמצא הרבה מעבר למדרגה שלי

הזו – אם אני רוצה איכשהו להמשיך להתקיים – היא שאני מזדעזע וחוזר אחרנית. אני נרתע לא מפני שאני מבוהל אלא מפני שאני מתקטן, וקיומי הולך מיד להתפוגג.

ולהיפך – בחינת אהבה מקבלים כל העולמות מבחינת פני שור שמהשמאל, שהוא בחינת גבורה המעלים ומסתיר בחינת גדולה הנ"ל. מתוך ההעלמה של הגדולה, יש לעולמות אהבה. הוא מעמיד פה את ההיפוך: היראה באה מצד התגלות האהבה, והאהבה באה מצד התגלות הגבורה. הגבורה היא בעצמה צמצום, הגבלה והגדרה, ובתוך ההגבלה הזו אני יכול איכשהו לגדול ולהתפתח.

כך זה גם במובן של החוויה האנושית: את מה אני יכול לאהוב? אדם יכול לאהוב כל מיני דברים, אבל כדי שיהיה איזשהו מושא לאהבה, המושא צריך להיות כזה שנמצא בתוך סדר הגודל שלי, וכל עוד הוא בתוך סדר הגודל שלי אני יכול לבנות קשר של אהבה. אבל כשדבר איננו בתוך סדר הגודל שלי, אינני יכול לאהוב אותו מפני שהוא לא בדרגה שלי. אנחנו רגילים לזה שלא יכולה להיות אהבה כשמשו נמצא הרבה מתחת לי; אני יכול לפתח כלפיו כל מיני רגשות, אבל אני לא יכול לאהוב אותו. אני לא מאמין שהיה אדם שהתאהב בחיידק – לא בסטרפטוקוקוס ולא בחיידק אחר, למרות שיכול להיות שבן אדם יאהב כלבלב – מפני שהוא קרוב יותר. כשמשו נמוך מעבר לגבול מסוים אני לא יכול לאהוב אותו, וגם כשמשו

לבנות קשר של אהבה ושל חיבה הוא צריך להרגיש שהוא יורד קצת, ואם הוא לא עושה את זה הוא לא יכול לפתח את קשר החיבה. זו לא בעיה של חיסרון באובייקט, אלא להפך – זו המעלה שלו שלא נותנת לו להתקרב.

רואים בכל מיני מקומות בתנ"ך שהתגלות ה' היא כמעט תמיד דבר מפחיד. היא מפחידה לא רק כאשר היא בבחינה של "קול ה' בכוח, קול ה' בהדר, קול ה' חוצב להבות אש" (תהילים כט, ז). רק כאשר יש דבר מוגדר וסגור יותר שאני יכול איכשהו להתייחס אליו, אני יכול לפתח רגש של אהבה. זוהי למעשה כוונת אדמו"ר הזקן לגבי החותם שמתהפך: כשם שהחותם הבולט יוצר תבנית שקועה, כך הגילוי של אהבה רבה בעצם יוצר את היראה הגדולה.

יש משהו בחשיבה הדמוקרטית שבנוי על ההנחה שכולם בעצם שווים, ולכן אני לא מוכן להסכים לזה שיש משהו יותר גדול או יותר חכם או יותר יפה. ההרגשה היא שבסך הכל אנחנו כולנו מאותו מין, מאותו סוג. אבל בזמן שאני נותן למציאות ללכת לבדה, בלי הדברים הללו, ההבדלים יותר ניכרים.

באותו עניין, זה מעניין שהביטוי 'נורא יפה' קיים בכל השפות. כשמתפעלים מאוד ממה שהוא אומרים 'נורא יפה', וכמו שמופיע גם בשיר השירים – "איומה כנדגלות" (שיר השירים ו, י). זאת אומרת שיש דבר כזה שהוא כל כך יפה עד שהוא מפחיד; והוא מפחיד מפני שהוא יפה ומושלם, לא מפני שיש לו פנים של שד. ככל שהשלמות יותר גדולה היא לא יוצרת

אני יכול לומר כמה זה יפה, אבל אני לא יכול לפתח רגש של אהבה. ואם זה עוד יותר גדול ועוד יותר נשגב, אז ההרגשה שלי היא שאני אעמוד ביראת כבוד; אני מוכן להיות משרת, אני מוכן להיות כנוע, אני מוכן להיות צייתן, אני מוכן לעשות הכל – אבל לא לאהוב.

העקרון הזה ידוע גם באופנים אחרים, שלפעמים לא יכול להיווצר יחס מפני שצד אחד מרגיש את עצמו כל כך קטן, ואם זה שלמעלה לא יקטין את עצמו לעולם לא תהיה אפשר לאהוב אותו. יש במקום אחד בגמרא (שבת ל:) תיאור שקשור לכך בצד מסוים: רבה, לפני שהיה פותח בדברי תורה, היה אומר מילתא דבדיחותא, ואחר כך היה פותח באימה ואומר את ההלכה. זה קשור משום שבמידה מסוימת גם מגע בין המורה והתלמיד הוא מגע שיש בו אהבה, כפי שכתבו על זה רבים, וכאשר משהו נמצא רחוק ומעל אני לא יוצר אליו קשר. העניין של המילתא דבדיחותא הוא לבנות קשר אנושי שמאפשר להקשיב, למרות שההמשך יהיה בכלל באופן אחר. אם ברגע הראשון אני בא בהרגשה שזה נמצא אי שם בעולם עליון - זה בלתי אפשרי לבנות קשר של אהבה, אפילו שאני מעריך את כל זה. זה לא אומר שיש כאן רגש שלילי כלפי הדבר, אלא שמעבר לגבול מסוים זה פשוט בלתי אפשרי.

אותו הדבר נכון גם לגבי ההתכווצות והצמצום. יש מחזה אנגלי שלם שעוסק בדיוק בנקודה הזו, שלפעמים אדם לא יכול לבנות קשר לא רק עם מי שנמצא מעליו אלא גם עם מי שנמצא בדרגתו. כדי

ואהבה שנמשך מבחינה זו נקרא בשם בהמה, לשון נוקבא, שמקבלת מפני שור הנ"ל. ונקראת אהבת עולם, מפני שאהבה זו באה על ידי העלם והסתרת חיות אלקות שבתוך העולמות. והחיות הוא העולה למעלה בתשוקה נפלאה להתעלות ולהתכלל באחד, שהוא מקור וחיי החיים בחינת סובב כל עלמין, כמו שכתוב "אל דמי לך" וכו', "קארי תדיר ולא שכיך". וכן האדם שמתבונן תמיד בעין שכלו, העלם והסתרת חיות אלקות, שלכן נקרא עולם מלשון העלם והסתרת מתעורר בתשוקה נפלאה שמשותק ונמשך בטבע למעלה לאור באור החיים. ונקראת אהבה זו בחינת בהמה רבה, ואהבה זוטא שבתוך העולמות.

והנה בחינת אדם, הוא כמו שכתוב "ועל דמות כמראה אדם", דהיינו מארי דאורייתא. והוא על דרך משל, כמו האדם שיש בו רמ"ח אברים ושס"ה גידים, מה שאין כן אברי בהמה אין בהם מספר זה. כך התורה היא רמ"ח מצוות עשה

והחיות הוא העולה למעלה בתשוקה נפלאה להתעלות ולהתכלל באחד, שזה העניין שיש בקריאת שמע, שהאחד הוא מקור וחיי החיים בחינת סובב כל עלמין, כמו שכתוב: "אל דמי לך" וכו' (תהילים פג, ב), וכמו שמופיע בזוהר: "קארי תדיר ולא שכיך" (זוהר ח"ב קמ, א).

וכן האדם שמתבונן תמיד בעין שכלו העלם והסתרת חיות אלקות, כשהוא מתבונן בהעלם, שלכן נקרא עולם מלשון העלם והסתרת. זו המשמעות של 'עולם' – המקום והדבר שבו הקב"ה נעלם. וכאשר האדם מתבונן, הוא מתעורר בתשוקה נפלאה שמשותק ונמשך בטבע למעלה לאור באור החיים, ונקראת בחינת אהבה זו בחינת בהמה רבה, ואהבה זוטא שבתוך העולמות. זאת בהמה מאוד מכובדת, והיא מקור התשוקה. התשוקה הזו מופיעה בתוך המציאות, וגם היא נמצאת הרבה בספר תהילים. יש תשוקה ואהבה שנוצרות דווקא בגלל ההעלם, בגלל ההסתרת, ואפילו בגלל המרחק. לא פעם המרחק הוא שמגדיל ומגביר את התשוקה. כשאני נמצא קרוב היא איכשהו

הרגשת שלילה, אלא היא יוצרת הרגשה ש-'אני לא יכול להיות קרוב לזה'. ולהיפך, כשיש בעיה ופגם, איזשהו חיסרון קטן – אז יכול להיבנות קשר. לכן אדמו"ר הזקן אומר שמפני שבחינת הגבורה היא העלמה והסתרה, ודווקא בגלל ההעלמה וההסתרה – דווקא שם יש מרווח שבו יכולה לגדול אהבה. כדי שהאהבה הזו תתגלה, לפעמים הקב"ה כביכול מקטין את עצמו כדי שאפשר יהיה לאהוב אותו.

'זרע בהמה': יראה המתגלה באהבה

עד כאן זה היה העקרון הכללי, כעת הוא ממשיך. ואהבה שנמשך מבחינה זו, האהבה שנמשכת בגלל הצמצום, נקראת בשם 'בהמה', לשון נוקבא, שמקבלת מפני שור הנ"ל. כעת הוא מתחיל להסביר את העניין של 'זרע בהמה' שהוא דיבר עליו לפני כן. יש אנשים שהם בבחינה הזו: הם מלאים אהבה, אבל זוהי אהבה שנובעת מחמת הצמצום של מעלה ולא מחמת הגילוי של מעלה. ונקראת אהבה זו אהבת עולם, מפני שאהבה זו באה על ידי העלם והסתרת חיות אלקות שבתוך העולמות.

אדם' – שאלו הם אותם אנשים גדולים או אנשים צדיקים, שבאמת נמצאים בגעגועים ותשוקה וכלות הנפש למרות שהם קרובים.

בהמשך הוא מצטט את הפסוק: "ואני בער ולא אדע בהמות הייתי עמך" (תהילים עג, כב). זאת אומרת שלהיות בהמה זה לא דבר פשוט, והוא לא בנוי על חלוקה פשוטה של שלילה וחיוב, אלא קודם כל זהו אפיון של מדרגה מסוימת. יש במדרגת הבהמה צד מאוד טבעי, שבמובנים רבים אנחנו חיים יחד איתה באופן כזה או אחר. המדרגה הזו היא מדרגה שקשורה באיזו מידה לתוך המציאות שלנו. לעומת זאת, הבחינה של 'זרע אדם' מעלה את השאלה: האם יכול להיות שתהיה למישהו תחושות של קירבה ואהבה גם כשהוא קרוב ולא רק כשהוא רחוק? כאן למעשה מסתבר שלהיות קרוב ואוהב זה יותר מסובך ומורכב מאשר להיות רחוק ואוהב. בעולמות שונים של כתיבה ושל חוויה יש אנשים שמרגישים את זה שהדבר הרחוק והבלתי מושג הוא דווקא האובייקט היפה ביותר לאהוב, מפני שאם הוא היה מושג הייתה בעיה.

בחינת 'זרע אדם'

כעת אדמו"ר הזקן מסביר מהו 'זרע אדם'. והנה בחינת אדם הוא כמו שכתוב שמעל לארבע החיות יש דמות כיסא: "ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם" (יחזקאל א, כו), דהיינו המדרגה הזו היא בחינה של מארי דאורייתא, בעלי התורה. והוא על דרך משל כמו האדם שיש בו רמ"ח אברים ושס"ה גידים, מה שאין כן אברי בהמה אין

נעלמת, או על כל פנים לא קיימת באותה מידה.

יש הרבה מאוד מקרים שאפשר לראות שמישהו מתגעגע ונפשו יוצאת מגעגועים, אבל הגעגועים באים רק מפני שיש מרחק. ומה קורה כשאני פוגש את זה שאני מתגעגע אליו? אז הגעגועים נפסקים. לא פעם קורה שאני מתגעגע למישהו עד כלות הנפש ואני ממש לא יכול לישון בלילה, ואז אני פוגש אותו ותוך שלוש דקות אנחנו מתחילים להתקוטט. למה? מפני שזו הייתה אהבה שנמשכה מחמת גבורה, מחמת ההעלם. ההעלם במידה מסוימת יצר את האהבה, הוא יוצר רגש חזק מאוד.

נראה לי שזה הפשט של מה שכתוב: "צמאה לך נפשי כמה לך בשרי בארץ ציה ועיף בלי מים" (תהילים סג, ב), ומיד אחר כך: "כן בקודש חזיתך לראות עוזך וכבודך". אני חושב שצריך להבין את זה בתור ביטוי של תפילה, שהלוואי שכך יהיה גם כשאני אהיה בקודש. כשאני נמצא במדבר, "בארץ ציה ועיף בלי מים" – אז בוודאי ש-"צמאה לך נפשי וכמה לך בשרי"; אלא שאני מבקש שגם שכבר הגעתי קרוב ואני נמצא בתוך הקודש – שעדיין תהיה לי את אותה התשוקה, כמו שהייתה לי כשהייתי רחוק.

לפי זה, הפירוש של "זרעתי את בית ישראל זרע אדם וזרע בהמה" הוא שבעצם יש שני טיפוסים של אנשים: 'זרע בהמה' אלה הם בני אדם שפועלים כמו בני אדם, והפעולה שלהם בתור בני אדם היא שהמרחק וההסתר מעוררים את התשוקה. כעת הוא יעובר לדבר על 'זרע

ושס"ה מצוות לא תעשה שהיא בחינה גבוהה מאהבה ויראה. שאהבה ויראה הם רק גדפין לבד לפרחא לעילא במקום התורה.

לא עושים רעש, ואילו האופנים וחיות הקודש שלמטה - הם אלו שעושים את המהומה. הם עושים רעש מפני שיש להם תשוקה ואהבה, והאהבה והתשוקה באים משום שהם רחוקים. ה- "שרפים עומדים ממעל לו" (ישעיהו ו, ב) נשרפים בשקט, בלי רעש וסערה, וזאת מפני שהם נמצאים בפנים.

גם סדר עבודת התפילה הוא על פי החלוקה הזו. בצד מסוים התפילה עוברת דרגות מלמטה למעלה, ובמובן מסוים היא נעשית יותר שקטה ככל שהיא עולה יותר. התפילה מתחילה בפסוקי דזמרה, שהעניין שלהם הוא הבחינה של שירה. היא ממשיכה בברכות קריאת שמע וגומרת בשמונה עשרה, שזו תפילת לחש. כשאני נכנס פנימה אינני יכול להרשות לעצמי אפילו להתרגש.

לפני שאני הולך לעשות משהו גדול, מסובך ומורכב אני מצוי בהתרגשות גדולה. אבל כשאני ניגש לעבודה אסור לי להיות בהתרגשות – באותו זמן אני פשוט צריך להיות בתוך העניין בעצמו. כשאני בתוך העניין בעצמו אני צריך להיות בלי שום חלק אמוציונלי, ולא משנה אם אני עכשיו צריך להרכיב פצצה או לעשות ניתוח. ההתלהבות והכוונות שלי הן לפני המעשה, וכשאני ניגש לעבודה אז אין לי יכולת להתרגש או להתפעל. נתאר לעצמנו מנתח שכל כך נרגש – לא משנה אם מאהבה או מיראה – עד שהוא מתחיל לחתוך לי איברים זה בסדר. אבל כשהוא נכנס פנימה, שם כבר אין מקום

בהם מספר זה. כך התורה היא רמ"ח מצוות עשה ושס"ה מצוות לא תעשה, שהיא בחינה גבוהה מאהבה ויראה, שאהבה ויראה הם רק בחינה של גדפין לבד, רק כנפיים, לפרחא לעילא במקום התורה. זאת אומרת שאהבה ויראה הן הכנפיים שבהן הנפש עולה למעלה, והתורה היא בעצמה נמצאת למעלה.

יש יחס של חלוקה בין אדם ובהמה. בניגוד לבהמה, הבחינה של אדם היא מדרגה כמעט בלי אמוציות, כמעט בלי התרגשות. היא לא כוללת בתוכה לא אהבה ולא יראה, מפני שהיא מדרגה של התאחדות. יש בכך משהו קר ובצד מסוים גם מפחיד, והוא נובע מפני ששם אני נמצא בתוך העניין בעצמו, ולכן שם אינני יכול להגיע למדרגות הללו.

במקומות אחרים אדמו"ר הזקן כותב שהכהן הוא בחינת חסד והלוי הוא בחינת גבורה. אבל מי הם אלה ששרים בבית המקדש? דווקא הלוויים, שהם לעולם לא נכנסים אל הקודש פנימה; הם נמצאים בחוץ ושרים. אלה שנמצאים בפנים לא שרים, הם שותקים – הכהן עובד בשקט גמור, וככל שהוא יותר כהן, כלומר, אם הוא הכהן הגדול שנכנס לפני ולפנים, אז העבודה שלו היא עוד יותר בשקט. הלוי יכול לפתח את השירה והאמוציה דווקא בגלל שהוא רחוק, אבל הכהן שנמצא בפנים הוא לא שר אלא עושה.

בדומה לכך גם נאמר ש-"האופנים וחיות הקודש ברעש גדול מתנשאים לעומת השרפים": השרפים שדרגתם יותר גבוהה

שנמצא מרחוק. כשאדם נמצא בתוך המוקד של הדברים, כל התנועה נפסקת. העיקרון הזה קיים במציאות, אפילו בדברים מופשטים כמו פונקציות: מה קורה לפונקציה כשהיא מגיעה לגבול שלה? היא כביכול מפסיקה לנוע; היא נעצרת כי היא מגיעה לגבול. כשדבר מגיע לגבול לפעמים הוא שווה אפס, למרות שלפני כן היה לו ערך. כשהדבר הזה מגיע לקצה האחרון שלו הוא משנה את המשמעות שלו; כשדבר מגיע להשלמה שלו, הוא פוסק. יש צד מסוים שזהו הצד של הסוף, של הכיליון. לא לחינם המשמעות של המילה 'תכלית' היא גם מטרה וגם סוף: כל זמן שאני הולך אל התכלית אני עוד נמצא בתנועה, וכשאני מגיע לתכלית – אני עומד, כיוון ששם אין תנועה.

שני סוגי האנשים הללו הם גם דרכי עבודה שונות. בצד מסוים הן גם דרכים שונות ששייכות למהות הנפש. יש אדם שכשהוא נכנס לעשות דבר מסוים, אם יש לו איזושהי אמוציה היא אמוציה כבושה, וזה לא תלוי בסוג החוויה אלא זה נכון בכל מיני חוויות – גם באהבה וגם ביראה. יש גבול שבו אדם מפחד ויש גבול שבו הוא מפסיק לפחד, ויש גבול שבו לרגש כבר אין יותר משמעות; הוא יהיה כל כך קרוב לנקודת הסיום שלו, שכבר אין לו יותר משמעות.

יש דיון חסידי על הסיפור על מיתתו של רבן יוחנן בן זכאי (ברכות כח:). מסופר שלפני מיתתו של רבן יוחנן בן זכאי, הוא בוכה ואומר: אני לא יודע באיזו דרך מוליכים אותי, לגן עדן או לגיהנום.

להתרגשות, כיוון שאז הוא נמצא בתוך הדבר בעצמו; וכשהוא נמצא בתוך הדבר בעצמו כל החלקים הללו כביכול מתאפסים. זה מה שהוא מסביר על הבחינה של התורה – שהיא נקודה של ההתאחדות ושל ההזדהות, ולכן בעצם אין בתוכה אהבה ויראה; היא דבקות אל תוך הדבר בעצמו.

החלוקה בין 'זרע אדם' ו-'זרע בהמה' היא שזרע אדם הוא היצור השכלי שבמובן מסוים כובש את הרגש שלו, אם יש לו בכלל רגש. לעומתו, היצור האמוציונאלי שעושה את ההשתוללויות הוא זרע בהמה. במדרגה של זרע בהמה יש המון יופי, אפשר אפילו לומר שכל היופי שבעולם נוצר ממנה. זה נכון במידה רבה גם לגבי אנשים שעוסקים באיזושהי יצירה. בהכנות אני יכול להיות בהתרגשות, וככל שאני נכנס יותר פנימה, ההתרגשות נעלמת ואז הדבר נעשה כמעט טכני. זה נכון לא רק בתוך התחום האינטלקטואלי, אלא גם בתוך תחום שהוא לא אינטלקטואלי יש לי מגע ישיר עם הדבר בעצמו ושם אני לא רק קרוב, אלא שם אני גם מזדהה. שם אין לי שום מקום לכל התנודות הללו משום שכבר הגעתי, אני בפנים, ומפני שאני מאוחד אני פועל באופן אחר.

סיכום אות א

באות הזו של המאמר, הוא חילק בין זרע אדם וזרע בהמה. יש אנשים שחיים על התרגשויות, אבל אין כאן התייחסות שלילית אליהם בתור איזו מדרגה של נחיתות, אלא זוהי מדרגה אחת של מי

ב. והנה כתיב: "ואני בער ולא אדע, בהמות הייתי עמך", 'בהמות' לשון רבים, שיש עוד בחינת בהמה שלמעלה מבחינת אדם, והיא הנקראת בשם בהמה רבה, שהיא בחינת אהבה רבה שלמעלה מן הדעת המושג ומלובש תוך העולמות,

הוא יכול להיכנס תמיד, הוא יכול לקחת דברים גדולים ודברים קטנים; לכן הוא יכול להיכנס אל המלך ולקחת בחזרה חיים של איזה ילד. אבל לי אין רשות להיכנס בשביל הדברים הללו; אני נכנס בשביל לדון על עולם, לא על חיים של אדם פרטי – זה לא המקום שלי לנסות דברים כאלו.

באמת, עד כמה שאני זוכר, לא כתוב על רבן יוחנן בן זכאי שהוא עשה מופתים. כתוב הרבה על גדולתו, על חוכמתו המקיפה, על שהוא היה מושלם בכל המידות, אבל כמדומני שאין עליו סיפור אחד של מופת. מדוע? מפני שהוא נמצא בפנים, וכשהוא נמצא בפנים כל העניין הוא הרבה פחות דרמטי. כל הדרמה נאבדת ב-'לפני ולפנים', בקודש פנימה. גם הכהן הגדול שנכנס לקודש פנימה הוא לא עושה ריקודים, אלא הוא נכנס באימה גדולה, אומר כמה מילים ויוצא כמה מהר שהוא יכול. מדוע? מפני שהוא נמצא בתוך המוקד, בקודש הקודשים. הלוי שעומד בחוץ – הוא יכול לשיר את כל ספר תהילים.

זו החלוקה בין שני סוגי האנשים, שהיא לא חלוקה בין אנשים טובים ואנשים רעים או אנשים נמוכים ואנשים גבוהים, אלא פשוט שני סוגים של נפשות. בית ישראל בנוי משני הסוגים הללו, ובמובן מסוים גם אנשים פרטיים בנויים משני הסוגים הללו. זו הכוונה בפסוק "וזרעתי את בית ישראל זרע אדם וזרע בהמה": יש

התלמידים שעמדו סביבו אמרו לו: רבנו, נר ישראל, עמוד הימיני, אתה צריך לדאוג?! צריך להבין: לא רק שהוא אדם גדול, אלא אפשר להגיד שכל הקיום של עם ישראל מהחורבן והלאה היה תלוי בו; אז למה הוא לא יודע באיזו דרך מוליכים אותו?! בספרי החסידות מבואר, שיש מדרגה של אנשים שיש להם אהבה או יראה אמוציונאליים, והם חשים ברגש, ויש אנשים שעברו מעבר לדרגה הזו – למשל בדרגה של אהבה ויראה שמצויים במוח בלבד ולא בלב, ואצלם כל החלק של הלב איננו קיים יותר. לפי זה, רבן יוחנן בן זכאי בעצם אומר: אני לא יודע האם זה שאני לא מלא התרגשות זה מפני שאני נמוך כל כך שאני לא מגיע לזה, או שאני גבוה כל כך שאני מעבר לזה. ולכן הוא אומר שהוא לא יודע אם הוא הולך לגן עדן או לגיהנום.

יש סיפור אחר שמאוד מקביל ומשלים את הדמות של רבן יוחנן בן זכאי. מסופר שכשבנו של רבן יוחנן בן זכאי נהיה חולה, הוא הלך לתלמידו רבי חנינא בן דוסא וביקש: תתפלל על בני. אז רבי חנינא בן דוסא שם את ראשו על הברכיים והתפלל, והילד הבריא. בעקבות זאת רבן יוחנן בן זכאי אמר לאשתו: אם אני הייתי משאיר את הראש על הברכיים יום שלם שום דבר לא היה קורה; ואז אשתו שואלת אותו – שאלה טיפוסית: וכי חנינא גדול ממך? אז הוא אומר לה: לא, אלא שהוא כעבד לפני המלך ואני כשר לפני המלך. בתור עבד

רחמים ורחמים רבים

ב. והנה כתיב: "ואני בער ולא אדע, בהמות הייתי עמך" (תהילים עג, כב), לא בהמה הייתי, אלא 'בהמות' לשון רבים, שיש עוד בחינת בהמה שלמעלה מבחינת אדם, והיא הנקראת בשם 'בהמה רבה', שהיא בחינת אהבה רבה שלמעלה מן הדעת המושג ומלובש תוך העולמות.

באות א' הוסבר שיש בחינת 'זרע אדם וזרע בהמה'. יש בחינת בהמה, עליה נאמר שאף על פי שהיא זרע בהמה, 'מתעורר בתשוקה נפלאה, שמשותק ונמשך בטבע למעלה לאור באור החיים' – יש שם עניין של אמוציה נקייה, רגש שמתעורר ומתפרץ. לעומת זאת, בחינת אדם הוא זה שעושה את זה בהשגה שמעל ומעבר למסגרת הזו, והוא נדבק דרך קדושת התורה. מעל הבחינות הללו יש מדרגה שהוא קורא לה 'בהמה רבה', שהיא גם בחינה של בהמה, אלא שהיא בחינה של אהבה רבה שבעצם מגיעה אל מעבר לעולמות.

אמרו פעם שבחינת אדם היא ביסודה הבחינה הקשורה והמתייחסת אל מהות השכל, ולכן בהקשר שלנו זו הבחינה של האדם. ביסודו של דבר, הדיבוק בתורה הוא דיבוק שכלי, זה דיבוק של דעת בדעת. אבל, יש גם בחינה של בהמה רבה: היא שייכת לבחינת בהמה משום שהיא איננה שכלית, אבל היא במדרגה של בהמה רבה משום שהיא למעלה מדרגת השכל. כשם שיכול להיות עניין שהוא לא שכלי מפני שהוא למטה מהשגת השכל, כך יש מדרגה שהיא לא שכלית מפני שהשכל לא יכול להגיע אליה. וזו הבחינה שמגיעה

אנשים כאלו ויש אנשים כאלו; יש אנשים שמגיבים לפני האריה לפני השור ביראה ובאהבה, ויש כאלה שהם בבחינה של פני אדם, ולהם אין לא יראה ולא אהבה. בהמשך הוא יסביר מה קורה לאנשים האלה.

רק כהקדמה, היות ואנו עוסקים במאמר על המן: אנשים חושבים שהסיפורים על המן והתיאורים על המראה שלו – שהמן היה מונח כאילו בקופסא של טל וכו', אלו רק סיפורים. אבל האמת היא שכל פירור של שלג הוא סיפור דומה; הרי כל גביש של שלג הוא מצד הטבע משושה משוכלל. נוסף לזה, וזה דבר שהוא באמת מפתיע, לפי כל מה שבדקו אין שני שלגים שדומים אחד לשני – בכל שלג יש צורות חדשות. אם יורד שלג ואחר כך יורד עוד שלג, כל פעם לפתיתים של השלג יש צורה לגמרי אחרת. אפשר להסתכל בזכוכית מגדלת על כל הצורות שיש להם, אחדים מהם יפהפיים. ואת זה בדיוק הקב"ה מוריד מן השמיים בכל פעם מחדש, דברים יפים כאלה, רק לשם קישוט בלבד.

בשיעור הקודם דיברנו על הפסוק: "זרעתי את זרע ישראל זרע אדם וזרע בהמה", והסברנו שזרע אדם הוא בבחינה של אלה שאהבתם באה ממדרגה שהיא מעבר לעולם, וזרע בהמה הם אלו שיש להם אהבה ויראה אבל האהבה והיראה הזו קשורה למדרגות וענייני עולם הזה. והסברנו שהכוונה היא שמתוך ההסתכלות בעולם הזה ובכל מה שיש בתוכו, מתוך הסתר האלוקות הזה, נוצרים התשוקה והרצון להגיע אל ה'.

שהוא מבחינת סובב כל עלמין, דכולא קמיה כלא חשיב ממש. ומשם נמשך בחינת רחמים רבים. דהיינו, כמו למשל מלך בשר ודם שמפני גבהותו והתנשאותו על כל השרים והעמים, יש בו מדת רחמנות יותר שמרחם על כולם, מפני שכולם הם שפלים וגרועים ממנו, לכן הרחמנות גדולה מאד בעיניו, על גודל ועוצם שפלותם.

כאשר מדובר על המלך שעומד בראש והוא למעלה מכולם, הרי שהרחמים שלו הם בדרגה כזו שהם יכולים לחול על כולם, וממילא מידת הרחמים שלו כוללת יותר – היא כוללת יותר פרטים, מפני ששום דבר איננו נמצא מעבר ומחוץ למידת הרחמים שלו.

העניין הזה הוא לא עניין של כמות, אלא ההבדל הוא שברחמים שהם אינם רחמים רבים אני מרחם על מישהו באיזה עניין ואני מוכן לתת לו כך וכך, או שאני מרחם עליו יותר ונותן לו יותר. מידת הרחמים הזו שייכת בצד מסוים אצל כל הברואים, שהרי הרחמים חלים ככל שהפער בנינו גדול יותר והחיסרון גדול יותר. אלה שרוצים לעורר רחמים אצל אחרים מראים את החסרונות שלהם: הקבצן שמראה שאין לו רגל רוצה לעורר את רחמי על ידי כך שהוא מראה את חסרונו. הרחמים הללו עדיין שייכים למידה ולגודל מסוים, וככל שיש חסרון יותר גדול כך הרחמים יותר גדולים. אבל כאן מדובר על כך שיש בחינה של רחמים רבים ששונים באופן איכותי; בחינה כזאת שבה יש רחמים כלליים, שהרחמים הם על עצם העובדה שהעולם הוא עולם.

הרחמים של המלך הגדול מתחילים מלרחם על כולם על כך שהם לא מלכים. מפני שהוא מלך, והמלכות היא בשבילו מהות, כל מי שהוא לא מלך – ראוי

עד למדרגה שהוא מבחינת סובב כל עלמין, דכולא קמיה כלא חשיב ממש.

ומשם מהמדרגה של בהמה רבה, נמשך בחינת רחמים רבים. דיברנו על זה שיש עניין של 'רחמים' ו-'רחמים רבים', והסברנו שההבדל ביניהם אינו כמותי, שהרי רחמי ה' כמו כל מידותיו הם אין-סופיים. אם כך, רחמים רבים זה לא יותר רחמים, אלא רחמים בדרגה ומעלה גבוהה יותר, מדרגה שמעל ומעבר.

דהיינו, כמו למשל מלך בשר ודם שמפני גבהותו והתנשאותו על כל השרים והעמים יש בו מדת רחמנות יותר שמרחם על כולם, מפני שכולם הם שפלים וגרועים ממנו, לכן הרחמנות גדולה מאד בעיניו, על גודל ועוצם שפלותם. למלך הגדול יש יותר רחמים, מפני שהרחמים שלו חלים על כולם. כיוון שהוא המלך הגדול וכולם נמצאים מתחתיו, הוא יכול להסתכל על כולם מלמעלה למטה. ההסתכלות הזו מלמעלה למטה, יוצרת מצד מסוים את המידה ואת התכונה של הרחמים שמביאים להתקרבות, כיוון שברחמים האלו המלך אומר כמה הם מסכנים, כמה הם חסרים, כמה הם נמצאים במדרגתם הנמוכה. הרחמים הללו של המלך הם הבחינה של הרחמים הרבים.

כשאני מרחם אני עושה זאת עד דרגה מסוימת שהיא למטה ממני, אך אינני מרחם על אלה שהם למעלה ממני. אבל

מיני חסרונות, אבל לא על מי שאין בו דעת. אחד החסידים אמר על זה: 'כמה צריך לרחם על זה שאסור לרחם עליו'. וזו בדיוק אותה בחינה של רחמים רבים: יש מישהו שאסור לרחם עליו – כמה צריך לרחם עליו, שאפילו אסור לרחם עליו. יש בחינה כזו שבעיני עצמה היא שלמה במדרגתה, יש הוויה שהיא שלמה בתוך עצמה, לא חסר לה שום דבר, סובייקטיבית היא נמצאת במצב שלם; רק שמבחינה של איזו מדרגה אובייקטיבית אני יכול להגיד שיש שם חסרון. היכולת לראות את החיסרון היא לא רק בעיה משום שיש בזה יותר פרטים, שיש יותר עצמים שנכנסים לתוך העניין הזה, אלא זה קשור לדברים מסוגים חדשים.

אם אני אדם מהסוג הזה אז אני מרחם על השולחן, אני מרחם על הכיסא. אמנם, אדם לא יכול להרשות לעצמו לרחם על עצמו ולרחם על אחרים עד כדי כך, אבל הקב"ה, המרחם בבחינת 'ברחמין הרבים' – יכול. מהצד זה, אני בא בבקשת הרחמים לקב"ה לאו דווקא על משהו פגום, אלא על עצם העובדה שאני כאן; זו הבעיה.

אגב, אני זוכר חוויה פרטית שהייתה מאלפת, לגבי העניין של מידת הרחמים. הלכתי פעם בבית חולים (הסתובבתי הרבה במקומות כאלה), ולידי הלך אדם זקן שהייתה לו יד אחת משותקת ועין אחת שהוא לא ראה בה. אנחנו הולכים במחלקה, והוא מסתכל על אנשים ואומר: 'תראה את האנשים המסכנים האלה במיטות'. אז הבנתי שהעניין של רחמים הוא באמת יחסי. כלומר האיש הזה שאני

לרחמים. בבחינה הזו של הרחמים הרבים, כל עולם באשר הוא עולם הוא ראוי לרחמים, משום שהוא עולם והוא לא אין-סופי.

מידת הרחמים היא לרחם על מי שראוי לרחם עליו. על מי שנמצא בתוך המסגרת שלו, בתוך השלמות שלו – אני לא מרחם, מפני שאני אומר: 'הוא חי בתוך המסגרת שלו, וזה בסדר'. לדוגמה, אני מסתכל על העולם ורואה עץ: אם העץ שבור, מעוך, שרוף וכן הלאה, אז יכולים להתעורר אצלי לרגע רחמים על העץ, אם אני אדם שיש לו מידת רחמים שמגיעה לזה. אבל כשאני רואה עץ שלם ופורח – אז זה בסדר גמור, אין על מה לרחם.

אולם יש בחינה אחרת, ואני יכול להגיד שיש בזה צד ילדותי, מפני שלילדים יש את הבחינה הזו של 'בהמה רבה', כיוון שיש להם קשר אל הבחינה שהיא לגמרי לא שכלית. כשילד מרחם על עץ, הוא מרחם עליו בגלל המחשבה: 'למה הוא לא הולך לטייל?'. אלו רחמים על העץ שלא באים מצד הפגמים והחסרונות והמומים שיש בו, אלא על עצם הווייתו שהיא כזו ולא אחרת. המידה הזו של רחמים לא בנויה על החיסרון הסובייקטיבי, אלא על תפיסה האובייקטיבית שבה החיסרון של פלוני נמדד מול דרגת השלמות.

זה ההבדל בין רחמים שבאים על המסכן והכאוב למידת הרחמים שבאה כשאני מרחם על מישהו שיכול להיות שלם בעיני עצמו. הגמרא אומרת (ברכות לג.) שמי שאין בו דעת אסור לרחם עליו, ויש לזה הרבה הסברים ופירושים. הפשוט שבהם הוא שבצד מסוים אני יכול לרחם על כל

וככה ממש כביכול באור אין סוף ברוך הוא, שהכל בטלים במציאות נגדו יתברך, וכולא ממש כלא חשיבא קמיה, ואפילו עולמות עליונים כדכתיב: "הן שמים לא זכו בעיניו". ולכן הרחמנות גדולה מאד עליהם איך שהם שפלים וגרועים בתכלית השפלות נגדו יתברך, שאפילו על בחינת גן עדן העליון ותחתון נופל בו רחמנות הנ"ל. שעניין גן עדן הוא שצדיקים יושבים ונהנים מזיו השכינה, ואין זה אלא זיו והארה המתפשטת ממנו יתברך. אבל, בו בעצמו ובכבודו לא שייך זה כלל, כי הכל בטלים במציאות נגדו יתברך ונכללים ביחודו ואחדותו, ואין שם דבר בפני עצמו, שיפול עליו שם דבר ומהות בפני עצמו כמו גן עדן. ואפילו בחינת עדן שלמעלה מבחינת גן, שהיא בחינת חכמה, נאמר עליה: "כולם בחכמה עשית", שנחשב בחינת עשיה גשמיות לגבי הקב"ה. והרחמנות על זה גדולה מאד איך שירדו כל כך בבחינת מטה להיות נחשב כלא ממש קמיה כנ"ל. ומזה יתבונן המשכיל לעורר רחמים רבים על נפשו, דהיינו על ניצוץ אלקות שבו, שהוא חלק אלוך ממעל ממש מבחינת אלקות, ו"אני ה' לא שניתי", היה הוה ויהיה, ו"אתה הוא קודם שנברא העולם" וכו'. והוא אסור וקשור בהבלי עולם המעלים ומסתיר אור האמת, ועוסק בהבלי עולם שהם כלא ממש.

פה בחשכת העולם הזה, אלא גם על הצדיק שיושב ומתענג מזיו השכינה בגן עדן. הרחמים הללו שייכים לדרגה שהיא מעבר לכל העולמות, וזה בעצם ה-ר' רחמים רבים'.

שעניין גן עדן הוא שצדיקים יושבים ונהנים מזיו השכינה, ואין זה אלא זיו והארה המתפשטת ממנו יתברך. אבל בו בעצמו ובכבודו, לא שייך זה כלל, כי הכל בטלים במציאות נגדו יתברך ונכללים ביחודו ואחדותו, ואין שם דבר בפני עצמו שיפול עליו שם דבר ומהות בפני עצמו כמו גן עדן. גם המדרגה של גן עדן, על אף שאין היא גשמית, היא מוגבלת ומתוחמת, ואשר על כן גם עליה יש רחמים רבים מבחינת אין-סוף; האין-סופי מרחם על הסופי.

ואפילו בחינת עדן שלמעלה מבחינת גן שהיא בחינת חכמה, הלא נאמר עליה: "כולם בחכמה עשית" (תהילים קד, כד),

מרחם עליו, שנראה בעיניי שבור ואני חושב שהוא באמת מסכן – כשהוא הולך ומסתכל על אנשים אחרים, הוא אומר: אני יכול עדיין ללכת. זוהי הבחינה של רחמים יחסיים.

רחמים רבים אצל הקב"ה ובעבודת האדם

וככה ממש כביכול באור אין סוף ברוך הוא, שהכל בטלים במציאות נגדו יתברך, וכולא ממש כלא חשיבא קמיה, ואפילו עולמות עליונים הם גם כן באותה מידה לא חשובים, כדכתיב: "הן שמים לא זכו בעיניו" (איוב טו, טו), ולכן הרחמנות גדולה מאד עליהם איך שהם שפלים וגרועים בתכלית השפלות נגדו יתברך, שאפילו על בחינת גן עדן העליון ותחתון נופל בו רחמנות הנ"ל. יש רחמנות לא רק על האנשים המסכנים שיושבים וסובלים

העולם', אבל ההוויות הללו מצד עצמן הן הוויות שראויות לרחמים, והקב"ה מרחם על ההוויות האלה.

ומזה יתבונן המשכיל לעורר רחמים רבים על נפשו, דהיינו על ניצוץ אלוקות שבו. יש רחמים שאני יכול לעורר על צרותיי. אגב, לרוב האנשים יש צרות והשאלה היא רק כמה. יש אנשים שיש להם הרבה ויש אנשים שיש להם פחות, אבל כמעט כל אדם נושא עליו חבילה או שתיים של צרות; אבל זה עניין לעצמו. כאן אדמו"ר הזקן מדבר על מידה עליונה יותר: על רחמים שאינם תלויים בבעיה פרטית או במצב פרטי, רחמים שהם אינם תלויים בהתנסות זמנית מקומית, אלא בבחינה פנימית ועמוקה יותר, והיא כשאדם מרחם גם על ניצוץ האלוקות שבו, שהוא הניצוץ שביסודו, שהוא חלק א-לוה ממעל ממש מבחינת אלוקות, ו-"אני ה' לא שנית" (מלאכי ג, ו), היה הווה ויהיה, ו-"אתה הוא קודם שנברא העולם" וכו' (תנא דבי אליהו רבה, כו). הניצוץ הזה הוא ניצוץ אלוקות, כלומר יש בתוכי משהו שהוא ממהות האלוקי, משהו שהוא ממהות האין סוף, משהו מהמהות הזו של היה הווה ויהיה.

והוא אסור וקשור בהבלי עולם המעלים ומסתיר אור האמת, ועוסק בהבלי עולם שהם כלא ממש. מה עושה הניצוץ האלוקי הזה? הניצוץ האלוקי הזה עומד מול הראי וחושב איזה עניבה ללבוש. לא מדובר פה על זה שפלוני עכשיו סובל או שהוא עובר עבירות, אלא על עצם זה שהוא חי בתוך העולם הזה. הנשמה הזו עסוקה עכשיו בתוך העניינים של העולם הגשמי

שנחשב בחינת עשיה גשמיות לגבי הקב"ה. מבחינת הקב"ה, החוכמה היא אחד מהדברים של העשייה. הקב"ה עושה עולמות שונים, וגם החכמה בעצמה היא איננה אלא כלי עשייה. בשביל הקב"ה אין הבדל בין עולם ותחום העשייה הגשמי לבין העולמות הרוחניים, עם כל ההגדרות והעניינים שלהם; עבורו הם כולם מאותה בחינה.

כשאני מדבר על דברים שעומדים מול בחינת רחמים רבים שהם בבחינת אין סוף, הרי שכל הדברים מוגבלים, ובכלל זה ההבדל בין החכמה ובין המעשה. ההבדל ביניהם הוא רק הבדל טכני, הבדל בכלים, וכשאני נמצא באיזה מדרגה למעלה אינני שם לב אליו, אבל כשאני נמצא למטה ההבדלים הללו הם בשבילי הבדלים תהומיים. אני בטוח שגם בין הנמלים יש הבדלים: יש קטנים ויש גדולים, יש חזקים ויש חלשים, נמלה עם לסתות גדולות ונמלה עם לסתות קטנות; אבל כשאני מסתכל על הנמלים – ההבדלים הללו לא מעלים ולא מורידים עבורי.

אם כן, הרחמים הרבים קשורים לבחינת האין-סוף. והרחמנות על זה גדולה מאוד, איך שירדו כל כך בבחינת מטה להיות נחשב כלא ממש קמיה, כנ"ל. זוהי הירידה לעולם שיש בו מציאות, מציאות שהיא 'כלא חשיבא' – של דבר שאיננו הווית אמת. זוהי הבחינה שמצידה יש רחמים.

כל זה היה לא לספר רק איך הקב"ה מרחם על עולמו, אלא גם על זה שיש מידת רחמים שקשורה לא לסבל, לייסורים ומחסור בכל בחינה, אלא לעצם הווייתו של העולם. זה נכון שהוא 'אמר והיה

ואפילו עוסק בדברי תורה, אי עבד בגין יקריה - דהיינו שרוצה להשיג איזה דבר להיות נחשב ליש ודבר - הרי לימוד זה מתחת השמש, שהכל הבל ורעות רוח. וכשיעמיק בעניין זה בהתבוננות, כל אחד ואחד לפי מה שהוא יודע ומכיר את עצמו, כי "ידע איניש בנפשיה", יעורר רחמים רבים וחמלה יתירה, איך שהוא בתכלית השפלות ורחוק מה' בתכלית.

לא מדבר על השקר שמשתמשים בו בעולם הזה. לא מזה שמשקרים בעולם הזה נובע זה שהוא עלמא דשיקרא, אלא עצם עניינו הוא עלמא דשיקרא. זה נכון שבתוך העלמא דשיקרא יכול להיות עלמא דשיקרא של שקר ויכול להיות עלמא דשיקרא של אמת, אבל כל זה בנוי בתוך הפיקציה של מציאות העולם.

אפשר להעמיד את זה כך: אני נמצא פה בתוך העולם ואני משחק שחמט (ויש גם משחקים הרבה יותר משוכללים משחמט, דווקא משחקים מזרחיים, עם יותר אנשים, עם יותר דרגות, עם יותר שכבות של מציאות). העולם של השחמט הוא סוג של עולם קטן בתוך עולם, וזהו בעצם עלמא דשיקרא בתוך עלמא דשיקרא: זהו עולם פיקטיבי, הוא לא עולם אמיתי; החיילים בו לא קמים ולא מתים, המלכים בו אינם שולטים; אבל בתוך העולם שלהם יש להם עולם, ובתוך העולם הזה הם חיים וקיימים. כמו בעולם שלנו, אפשר לשחק שחמט ולרמות במשחק ואז זה יהיה עלמא דשיקרא בתוך עלמא דשיקרא, אבל אפשר לשחק שחמט באמת, לפי החוקים. לעצם העניין של המשחק - אני ניצחתי, אני הרווחתי, החייל שלי הגיע לשורה האחרונה, כל זה יפה מאוד; אבל אני הגעתי לשורה האחרונה או לתכלית העליונה בתוך המשחק, וזה לא אומר שום דבר על מה

והחומרי הזה, עם כל הגבלותיו. ואפילו עוסק בדברי תורה, אי עבד בגין יקריה, (זוהר ח"א רכג, ב), אם הוא עושה את זה בשביל כבודו - הוא מאבד את כל זכותו, את כל מה שהוא קנה. דהיינו שרוצה להשיג איזה דבר להיות נחשב ליש ודבר, הרי לימוד זה מתחת השמש, שהכל הבל ורעות רוח (על פי קהלת א, יד). מי שעושה בשביל כבודו, אז גם כשהוא לומד תורה ולכאורה מתאחד בקב"ה, הוא נמצא שוב בדברים שהם מתחת לשמש. הוא יושב ועושה את החשבונות של כל הדברים שנקראים 'מתחת השמש'.

'מתחת השמש' זה העולם הזה, זה מה שהיינו מכנים כתחום העולמות שלנו, עם כל מה שיש בהם. 'מעל השמש', כפי שמדובר בכל מיני מקומות, פירושו מעל לכל המכלול של העולם שלנו. אז כשמישהו יושב ועוסק אפילו בדברים קדושים, אבל הוא יושב ועוסק בהם בגלל כבודו, אז כבודו שייך לתוך המערכת המשתנה של דברים שעולים ויורדים, נכנסים ויוצאים; בתוך כל המערך של מתחת השמש.

באופן אחר, מהו ההבל שנאמר בקהלת, ה-"הבל ורעות רוח"? יש דבר שהוא העולם שמתחת לשמש. זהו עולם שלם ויש בו הכל - עליות וירידות, הצלחות ונפילות. אבל בעצם העניין, כשהוא מדבר על עולם האמת ועל עלמא דשיקרא, הוא

בעצם מבין מצד שורש הנקודה שאני ניצוץ אלוקות, ואני יושב וחי בתוך הבל ורעות רוח'.

לא מדובר כאן על הפגמים והחסרונות במובן של חטאים, אלא מדובר כאן על הקשר של האדם: עד כמה אני קשור לעולם הזה שהוא העולם שמתחת לשמש? זו בעצם השאלה שבה הוא עוסק. אני חושב לעצמי שאני יושב ועוסק בתורה, וכאשר אני עוסק בתורה לכאורה הגעתי למעלה מהשמש, כיוון שכשאני עוסק בתורה אני נמצא בעולמות עליונים. אלא שאז אומר אדמו"ר הזקן: תבדוק את עצמך. תבדוק כמה מתוך העניין הזה, אילו חלקים מהמוטיבציה ומהמחשבה שלך לא שייכים בעצם לעולם שלמעלה מהשמש, אלא אדרבה – הם כרוכים בתוך העולם הזה.

יש בזה גם בעיה נוספת שהוא לא מדבר בה. כשאני מתיישב על כיסא אין בזה שום בזיון לכיסא, ואילו כשאני מתיישב על אדם אחר – יש בזה בזיון. בדומה לכך, כשמישהו מנסה לעשות קריירה על ידי זה שהוא מתאגרף – הוא עושה קריירה באופן פשוט וגשמי, אך כשמישהו עושה קריירה על ידי זה שהוא מוכיח את העליונות האינטלקטואלית שלו בתורה – הוא עושה שימוש בתורה. זה בעצם אותו דבר, אלא שההבדל הוא בדבר שאני השתמשתי בו כדי לעלות למדרגה. כבר דיברו על זה שלפעמים אני רוצה לעלות באיזה מעלות – אמיתיות או מדומות; אני רוצה להגיע לעוד מדרגה, והשאלה היא במה אני משתמש בדרך? על מה אני דורך? לפעמים יוצא שיותר מכל יש צד

שקורה מחוץ למשחק. זה מה שהוא אומר על זה, שכל העולם שמתחת לשמש הוא כולו העולם בתוך המשחק, אז יוצא שהוא יושב וחושב בעניין הזה, הוא יושב ואומר: אני לומד תורה כך שממשבצת ג' אני עכשיו הגעתי למשבצת ג', אז הוא בעצם נמצא שוב בתוך הבל העולם, בתוך "הבל ורעות רוח".

וכשיעמיק בעניין זה בהתבוננות, כל אחד ואחד לפי מה שהוא יודע ומכיר את עצמו, כי "ידע איניש בנפשיה" (ברכות סב.), בעניין הזה אני לא יכול לדבר על אחרים. מהיכן אני יודע למה מישהו מתכוון? בצד מסוים, מישהו יכול לשבת ולעסוק בפעולה שהיא לא נראית פעולה מרוממת, אבל הוא עושה את הפעולה הזו במדרגה של מעלה ובכוונה של מעלה. ולעומת זאת, אדם אחר יכול להיות עטוף בטלית ומעוטר בתפילין, ועדיין הוא ברייה של מה בכך. בעצם, אדמו"ר הזקן האומר שהחשבונות הללו אינם יכולים להיעשות בחוץ, אלא כל אחד יכול לעשות את זה בעצמו – כי "ידע איניש בנפשו" – האדם בעצמו יודע את כל הנקודות הרעועות שלו, הוא יודע מתי הדברים נכונים.

וכאשר הוא מתבונן בזה, יעורר רחמים רבים וחמלה יתירה, איך שהוא בתכלית השפלות ורחוק מה' בתכלית. יכול להיות שהאיש הזה הוא תלמיד חכם גדול והוא עוסק בתורה ומצוות, וכשהוא יושב ובודק את עצמו הוא רואה שהוא עדיין קשור בתוך מהלך של הבל ורעות רוח, ובאשר הוא קשור למהלך זה וזה מהלך החיים שלו, אז הוא יכול להגיד שיש רחמים רבים. אותו אדם בעצם אומר: 'אני

ובזה תחיה נפשו כתחית המתים ממש, שעניין תחיית המתים יהיה על ידי טל, כמו שכתוב: "כי טל אורות טליך", "טלא דנטיף מפומא דעתיקא". פירוש, שיהיה התגלות אלקות בבחינת גילוי רב ועצום ממקור וחיי החיים אין סוף ברוך הוא, ונגלה כבוד ה' כל כך, עד שאפילו במקום שהיה מעט מזעיר חיות וקיום, יעוררו ויעלו למעלה להכלל באחד, ולהבטל כביטול נר בפני אבוקה, ויתקבצו מכל המקומות המודחים שם, ועל ידי זה יוכלו לקבל חיות רב להחיות מתים, מפני שנשאר בהם קסטא דחיותא. וככה ממש יחיה איש את נפשו האסורה וקשורה בהבלי עולם ונחשבת כמת.

לנמלה והוא חי עכשיו בעולם של נמלה. כיוון שאותו הילד שכח להכניס את הגופייה לתוך המכנסיים, אז גם כשהוא נהיה נמלה יש לו עדיין זנב קטן לבן שיוצא מאחוריו – וזה ספר שלם. זה כנראה ספר פופולרי באיטליה. גם זה שתרגם אותו היה אדם מעניין, מפני שהוא היה שופט איטלקי שאחר כך הפך לאחד מבעלי התשובה הגדולים, גם באיטליה וגם בארץ. זה היה מוזר שהוא לקח לעצמו את התפקיד של התרגום הזה, אבל זה דבר לעצמו. אז מה שאני רוצה לומר זה, שיש בחינה כזו שאדם יושב עכשיו בתוך העולם של הנמלים, והוא חי ונאבק שם, ומפעם לפעם הוא יכול לחשוב: 'מה אני עושה?! אני בן-אדם, ועכשיו הבעיה שלי זה איך להסתדר עם הנמלים. הצלחתי או שלא הצלחתי, עשיתי את זה נכון או שלא נכון – זו בעצם הבעיה'.

אגב, סיפורים כאלה וכיוצא בהם גם מסבירים את התופעה מהצד האנושי. אני חי בתוך עולם מסוים, ואם הייתי חי בעולם אחר הייתי מרגיש לאן אני יורד, אבל כיוון שאני חי בתוך העולם המסוים הזה ובו יש את קנה המידה שלו – אחרי זמן אני שוכח שבעצם היו קני מידה

משפיל לדבר שאני עוסק בו, משום שמה שהשתמשתי בו כדי לעלות זה בתורה. מישהו פעם דיבר על איך ההרגל שובר את הרגישות של האנשים, וזה עניין אחר, אבל הוא נכון גם בתוך הדבר הזה. אדם נמצא באיזה דבר שלאנשים אחרים יש בו רגש של עצבות, וכשהוא חי בתוך זה הוא מתחיל להיות גס בו. היו אומרים שבסופו של דבר, הסופר שכותב ספרי קודש מתחיל ללכת על גבי ספרי תורה, והקברן הולך על מתים. זה בהחלט יכול לקרות, בשני המקרים. הקברן צריך רגע לעלות, להגיע למקום גבוה יותר בארון, והוא חי כל הזמן עם מתים – אז הוא מעמיד רגע את הרגל על המת, מתוך ההנחה שלא כואב לו. מה שאני רוצה לומר, זה שיש בזה צד אחר שלא מדובר עליו כאן, והוא שיכול להיות צד שאדם מתבייש בעצמו. בכל אופן, כאן מדובר על הרחמים שקשורים לכך שהאדם אומר לעצמו: בעצם אני שייך למעלה עליונה, לעולם ולמהות אחרים, ואני חי ומתמודד ונלחם ועושה את כל המהלך שלי בתוך העולם הזה.

זה לא בדיוק באותה מדרגה, אבל היה פעם ספר איטלקי, על שני ילדים שהפכו להיות לנמלים: ילד קטן שהופך להיות

האלוקית שופעת בעולם, ואז העולם עולה בדרגה; מדרגת החיות של העולם עולה במדרגה. כאשר הדבר הזה עולה במדרגה, הרי שגם אלה שהיו נמצאים למטה עכשיו עולים למעלה, עד לדרגה שבה המתים חוזרים עכשיו לחיים, משום שעכשיו יש מעין 'שדרוג' של מהות החיים שלהם שמעלה אותם לדרגה גבוהה ועליונה יותר.

מפני שנשאר בהם קסטא דחיותא, קליפה של חיים. מה שמת הוא לא כלה לחלוטי; נשאר משהו מן החיות שהייתה בו, רק שעכשיו החיות הזו ירדה למטה. היא ירדה למטה מפני שהמוות הוא מבחינתו של הגוף האדם בבחינה של ירידת מדרגה. אלא שכשהקב"ה מעלה את כל העולמות, גם המתים מתחיים מן המדרגה הזו. הקב"ה למעשה מאיר אור חדש, והאור החדש הזה מרים את כל הדברים לדרגות גבוהות יותר, ובכלל זה פועל גם שהמתים יחיו. במובן מסוים הוא הופך את התהליך של האנטרופיה, של ההתבלות; הכיוון של המציאות כולה עכשיו מתהפך. כל הדברים שירדו, חוזרים עכשיו ועולים למעלה. זה כמו שבבית שנפל, האבנים יתקבצו בחזרה אחת על גבי השנייה, והן יחזרו אל התבנית שלהן. מהצד הזה נאמר כאן שהגוף חוזר ומתקבץ מחדש, וגם בזה יש לו עליה אחר עליה.

מה שדובר עד כה זוהי תחיית המתים הבסיסית והכללית; אלא שיש גם תחיית המתים פרטית: וככה ממש יחיה איש את נפשו האסורה וקשורה בהבלי עולם, ונחשבת כמת. אדם יכול לעשות תחיית המתים לא רק עם הגוף שלו לאחר כך וכך

אחרים. לכן נדרשת ההתבוננות, אני צריך להיזכר מי הייתי בהתחלה. לולא זאת, אחרי זמן אני מתחיל לשכוח את הזהות שלי, ומתחיל לקבל את הזהות של מה שנמצא מסביבי, וזה מפסיק להיות משמעותי.

זוהי הבחינה של להתבונן על העניין של הרחמים. וודאי שאם מישהו נמצא בגלות והוא פצוע, הוא לא צריך להתבונן כדי לרחם על עצמו; לעומת זאת, כשהוא נמצא באיזה מקום והוא מתחיל להסתדר פחות או יותר להסתדר, יכול להיות שהוא ישכח שבהתחלה הוא היה שייך לעולם אחר ולמהות אחרת, שהם לאין ערוך יותר גבוהים. עכשיו הוא חי שם בתוך העולם הזה, בתוך העולם הקטן שלו, ומתחיל להיות לו נוח – ולכן האדם צריך לעשות את ההתבוננות הזו, ולעורר את עצמו לרחמים הללו.

כעת הוא קושר את זה לתחילת המאמר: ובזה תחיה נפשו כתחיית המתים ממש, שעניין תחיית המתים יהיה על ידי טל, כמו שכתוב: "כי טל אורות טליך" (ישעיה כו, יט), וזהו "טלא דנטיף מפומא דעתיקא", הטל שיוצא מפי עתיק יומין (זוהר ח"ב סח, ב). פירוש, שיהיה התגלות אלוקות בבחינת גילוי רב ועצום ממקור וחיי החיים אין סוף ברוך הוא, ונגלה כבוד ה' כל כך עד שאפילו במקום שהיה מעט מזעיר חיות וקיום יעוררו ויעלו למעלה להיכלל באחד, ולהבטל כביטול נר בפני אבוקה, ויתקבצו מכל המקומות המודחים שם, ועל ידי זה יוכלו לקבל חיות רב להחיות מתים. מהי בעצם תחיית המתים? תחיית המתים היא כאשר החיות

כמו שכתוב: "ויתן את רשעים קברו", וכמאמר חז"ל: "רשעים בחייהם קרויים מתים", שאפילו החיות שבהם - כמת נחשב. ועל ידי התעוררות בחינת רחמים רבים מלמעלה, על ידי זה מתעורר ומתקבץ החיות מכל מקום שיש בו מעט מזער קיסטא דחיותא למקורו ושרשו, ויקבל חיות רב להחיות נפשו.

ג. והנה המשכות בחינת רחמים רבים הנ"ל הוא על ידי י"ג מדות, והיינו שלפי שהם רחמים רבים בלי גבול, אי אפשר להתלבש תוך העולמות אם לא על ידי צמצומים, דרך י"ג מדות שנותנים מדה ושיעור שיוכלו העולמות לקבלו [וזהו עניין "כשמן הטוב וכו' יורד על הזקן" וכו', וכמו שכתוב בזהר ח"א: "איהו שמן ואיהו טל", ויורד על הזקן שנמשך ומתלבש בי"ג מדות שהם בחינת י"ג תיקוני דיקנא]. והיינו, כנגד י"ב שבטים ושבת לוי הכולל כולם. ולכן אומרים סליחות וי"ג מדות מראש חודש אלול ואילך, שאז הוא זמן התעוררות בחינה הנ"ל. וזהו שכתוב: "רחמיך רבים ה' כמשפטיך חייני", שעל ידי בחינת רחמים רבים נמשך חיות כל כך, עד שאפילו במקום משפטיך - חייני. וכמאמרנו כתבנו לחיים טובים. וזהו שכתוב: "כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו, אתה הוי"ה אבינו", פירוש, כי 'הוי"ה אבינו' הוא בחינת רחמים רבים הנ"ל. ולכן אומרים בעשרת ימי תשובה אבינו מלכנו, והוא למעלה ממדרגת האבות שהן הן המרכבה.

הזה שעתיד להחיות בו מתים, יכול להחיות גם את אלה שהם מתים בחייהם בעולם הזה - על ידי ההארה וההעלאה של המדרגות הללו.

עד כאן הוא דיבר על בחינה של ה-ב'המה רבה', שהיא העניין של ה-רחמים רבים'. זה לא בא מתוך אחיזה בתורה, גם לא מחמת געגועים לקדושה - אלא זה בא מההרגשה שצריך לרחם על עצמי. הבחינה של נקודת הרחמים באה כאשר אני, במידה כלשהי, יכול לראות את עצמי מתוך נקודת המבט של הנפש האלוקית, ולעורר על עצמי ועליה רחמים רבים. המדרגה של הרחמים הרבים עושה שינוי בכך שהבחינה של אותה חיות קטנה שנמצאת בתוכי, עולה עכשיו ומתלקחת למעלה.

זמן, אלא אפילו כשהוא חי כאן בעולם הזה. והוא עושה זאת על ידי הבחינה של הארה גדולה. כמו שכתוב: "ויתן את רשעים קברו" (ישעיה נג, טו), וכמאמר חז"ל: "רשעים בחייהם קרויים מתים" (ברכות, יח:), שאפילו החיות שבהם כמת נחשב. הרשע קרוי מת, כי גם מה שהוא חי ממנו - אלו הם בעצם חיים של מת. ועל ידי התעוררות בחינת רחמים רבים מלמעלה, על ידי זה מתעורר ומתקבץ החיות מכל מקום שיש בו מעט מזער קיסטא דחיותא, הרי עדיין נשאר מעט מזער חיות, וזה חוזר למקורו ושרשו, ויקבל חיות רב להחיות נפשו. האדם מקבל את החיות להחיות את נפשו, שזה בעצם אותה פעולה שהטל שהמתים עתידים להתחיות ממנו יעשה. מעין הטל

י"ג מידות הרחמים

ג. והנה המשכונות בחינת רחמים רבים הנ"ל, הוא על ידי י"ג מידות הרחמים, והיינו שלפי שהם רחמים רבים בלי גבול, אי אפשר להתלבש תוך העולמות אם לא על ידי צמצומים. לכן הרחמים הרבים מתגלים בתוך העולם בצמצום בהדרגה דרך י"ג מידות. ומדוע הן נקראות 'מידות'? משום שהם נותנים מידה ושיעור שיוכלו העולמות לקבלו. שלוש עשרה מידות הרחמים הם מידות, זאת לעומת מידת רחמים אחרת שעוברת את המידה, וכשהיא עוברת את המידה היא שוברת את המציאות של העולם. העניין של מידות הרחמים זה שהרחמים מגיעים באיזשהו שיעור כך שהם אינם שוברים את העולם. מפעם לפעם קורה דבר כזה שרחמים עוברים את המידה, ואלו סיפורים מסובכים וטראגיים מהרבה בחינות. בהרבה תחומים חשוב שהרחמים יהיו מוגדרים על ידי גבולות, ידי כללים ומידות. באותו אופן, גם מידת הרחמים של מעלה, כדי שהיא לא תשבור את כל המציאות העולם, היא מוגדרת במידה.

[וזהו עניין "כשמן הטוב וכו' יורד על הזקן" וכו' (תהלים קלג, ב), וכמו שכתוב בזוהר חלק א (פח, א): "איהו שמן ואיהו טל", ויורד על הזקן שנמשך ומתלבש בי"ג מדות שהם בחינת י"ג תיקוני דיקנא]. אותו פרק מסתורי שמדבר על השמן הטוב שיורד על הזקן, הוא אותו פרק שמדבר על טל החרמון שיורד על הררי ציון. על דרך הפשט – ולא על דרך הדרש – יש בפרק הזה איזה צד שזה בעצם מין פיוט על כל מיני שפיעה של מעלה. זה לא ציור של

מציאות, אלא הוא מתאר שם איך שפע עליון יורד. כך 'טל חרמון על הררי ציון' – טל חרמון יורד בחרמון, הוא לא יורד בציון, אבל הפרק אומר: בואו נחשוב שטל חרמון יורד על הררי ציון, הרי שכך שמן המשחה יורד. יש פה תיאור, טון מלודי מסוים, ממש מלודיה אחת קטנה אחת, של איך הדבר של מעלה יורד ונשפך למטה. לכן מוזכרים שם כל הדברים הללו: טל, השמן על זקן אהרון וכן הלאה. והיינו כנגד י"ב שבטים ושבט לוי הכולל כולם, סך הכל יש שלושה עשר שבטים בפועל, ולכן אומרים סליחות וי"ג מדות מראש חודש אלול ואילך, שאז הוא זמן התעוררות בחינה הנ"ל.

כעת הוא נוגע בכמה דברים באותו עניין. וזהו שכתוב: "רחמך רבים ה' כמשפטך חייני" (תהלים קיט, קנו), שעל ידי בחינת רחמים רבים נמשך חיות כל כך, עד שאפילו במקום משפטך – חייני, כלומר שאפילו במקום המשפט אני מבקש רחמים, וכמאמרנו "כתבנו לחיים טובים". וזהו שכתוב: "כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו, אתה הו"ה אבינו" (ישעיה סג, טז), פירוש: כי הו"ה אבינו הוא בחינת רחמים רבים הנ"ל. יש כאן דרשה שלא כדרך המדרש שמופיע בגמרא, ואדמו"ר הזקן אומר שאברהם שהוא בחינת אהבה – הוא "לא ידענו", וישראל שהוא בחינת רחמים – "לא יכירנו", כי "אתה הו"ה אבינו". ולכן אומרים בעשרת ימי תשובה אבינו מלכנו, כי "אתה הו"ה אבינו", ובאמת הוא למעלה ממדרגת האבות שהן הן המרכבה. אף על פי שהאבות הן המרכבה, הוא אומר ש-

וכמו שכתוב: "ושמי הוי"ה לא נודעתי להם", פירוש שלא היה להם ידיעה והתחברות בשם הוי"ה אבינו, שהוא בחינת רחמים רבים הנ"ל. וזהו שכתוב במן, שהוא בחינת הטל, בחינת רחמים רבים: "אשר לא ידעון אבותיך" - שלא היו לאבות ידיעה בו. "למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם" וגו', פירוש על דרך מה שאמרו רבותינו ז"ל: "כל האומר אין לי אלא תורה אפילו תורה אין לו", כי לא בזה יחיה האדם, פירוש, האדם עילאה שעל דמות הכסא וכו', על דרך מאמר רבותינו ז"ל: "ישראל מפרנסין לאביהם שבשמים", אלא "כי על כל מוצא פי ה' וגו', דהיינו על ידי התבוננות שמשכיל ומתבונן שהתורה היא מוצא פי ה' ודבורו של מקום, ו"אורייתא וקודשא בריך הוא כולא חד". והוא עניין טל תורה, כמאמר רבותינו ז"ל: "כל העוסק בתורה, טל תורה מחייהו", שהוא מבחינת סובב כל עלמין, אלא שנתגשם באותיות גשמיות על הספר בדיו. וזהו "למען הודיעך", פירוש על ידי המן יודע לך זה שהוא בחינת טל, "אשר לא ידעון אבותיך" כנ"ל, ואף על פי כן "ויאכילך", שנתגשם עד ש"דכו במדוכה". ומזה תבין עניין התורה שהוא מוצא פי ה' כנ"ל, רק שירדה ונתלבשה, ולכן על ידי זה יחיה האדם.

סיום

וזהו שכתוב במן שהוא בחינת הטל, בחינת רחמים רבים, שהקב"ה נותן לנו לחם "אשר לא ידעון אבותיך" (דברים ח, טז), כלומר שלא היו לאבות ידיעה בו, במדרגה דל הרחמים הרבים שהיא למעלה מכל הגבולות. "למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו יחיה, האדם כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם" (דברים ח, ג). פירוש, על דרך מה שאמרו רבותינו ז"ל: "כל האומר אין לי אלא תורה אפילו תורה אין לו" (יבמות קט:), כי לא בזה יחיה האדם, פירוש: האדם עילאה שעל דמות הכיסא וכו', על דרך מאמר רבותינו ז"ל: "ישראל מפרנסין לאביהם שבשמים" (זוהר ח"ג ז, ב), כלומר "לא על הלחם לבדו" - שזהו לחמה של תורה, "יחיה האדם" - בחינת האדם שעל הכיסא; אלא "כי על כל מוצא

"אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו", כלומר שיש בחינה של קשר שהיא למעלה מבחינת האבות.

וכמו שכתוב בפרשת וארא: "ושמי הוי"ה לא נודעתי להם" (שמות ו, יג), פירוש: שלא היה להם ידיעה והתחברות בשם הוי"ה אבינו, שהוא בחינת רחמים רבים הנ"ל. כלומר גם האבות היו בחינה של אהבה ורחמים, אבל יש בחינה של רחמים רבים שהיא מעבר לסדרים הללו, בחינה של 'כתר עליון', והבחינה הזו היא מעל לכל הסידורים של האבות ושל המרכבה. הצירוף של האהבה והיראה הם בעצם ציורים של חיות הקודש, ומעל לחיות הקודש יש אדם שעל הכיסא, ולמעלה מזה יש את הבחינה של "כי לא אדם הוא" - שהיא הבחינה של מה שנמצא מעבר, של סובב כל עלמין, ששם נמצאת הבחינה של הרחמים הרבים שהקב"ה מרחם עלינו בכל מקום שאנחנו.

אלא היא דרגה של קשר אחר – ואז טל תורה מחייה אותו.

וזהו "למען הודיעך", פירוש: על ידי המן יודע לך זה שהוא בחינת טל, "אשר לא ידעון אבותיך" כנ"ל, ואף על פי כן – "ויאכילך", שנתגשם עד שדכו במדוכה. זאת אומרת שיש את אותו "לחם אבירים אכל איש" (תהלים עח, כה), והלחם הזה, שהוא לחם שמים – מגיע עכשיו לארץ, וכשהוא מגיע לארץ הוא לא מגיע בתור לחם שמיים מופשט, אלא בתור דבר שצריכים לטחון אותו. אם אני רוצה לאכול אותו אני לא יכול לבלוע אותו, אלא אני צריך לדוך אותו במדוכה.

ומזה תבין עניין התורה שהוא מוצא פי ה' כנ"ל, רק שירדה ונתלבשה באותיות גשמיות. האותיות הללו והשכלים שבהם אלו דברים שאני צריך ללעוס, אני צריך לדוך אותם במדוכה, לטחון אותם בטחינה, לעשות את כל מה שאני עושה. כל העניין של המן הוא שאני מקבל אותו ואני יכול לאכול אותו בלי לעשות שום דבר אחר. אולם ברגע שאני יודע שכל העניין של המן הוא כדי להודיע שיש לי פה את מה שנמצא מעבר לגבולות, אז הוא יכול להגיע לתוך הגבול, ולכן על ידי זה יחיה האדם.

בסופו של דבר בתוך המאמר הזה, מבחינה של סדר העבודה, היו שלוש דרגות: הדרגה האחת הייתה הדרגה שבה האדם חי בתוך העולם המצומצם; ואפילו אם העולם הוא גדול והוא יכול לראות את כל התפארת של העולם והוא מגיע להשתוקקות אל בורא עולם – זה בחינת זרע בהמה. לעומת זאת, יש מי שמגיע

פי ה' וגו' (דברים ח, ג), דהיינו על ידי התבוננות שמשכיל ומתבונן שהתורה היא מוצא פי ה' ודבורו של מקום, ו-"אורייתא וקודשא בריך הוא כולא חד" (זוהר ח"א כד, א), והוא עניין טל תורה. זאת אומרת שיש את התורה ואת העיסוק בה, את הדבקות דרך התורה – וכל זה הוא הלחם. מנגד, יש עניין שהוא למעלה מזה, והוא העניין של "מוצא פי ה'". האדם צריך לדעת שלמרות שזה הלחם, ושיש בו את העניין של "לכו לחמו בלחמי, שתו ביין מסכתי" (משלי ט, ה), אחרי הכל – "לא על הלחם לבדו יחיה האדם, כי על כל מוצא פי ה'" – שזוהי ההתבוננות, שהיא הטל של התורה.

כמאמר רבותינו ז"ל: "כל העוסק בתורה, טל תורה מחייהו" (תיקוני זוהר, יב.), שהוא מבחינת סובב כל עלמין, אלא שנתגשם באותיות גשמיות על הספר בדיו. זהו אופן אחר של הדברים, וכאן הוא חוזר לדבר על בחינת האדם ובחינת הבהמה. יש את הבחינה של האדם, שהוא זה שמגיע לחיבור אינטלקטואלי עם הקב"ה על ידי העיסוק בתורה, וזוהי מדרגה גבוהה מאוד. אלא שעכשיו הוא אומר, ש-"לא על הלחם לבדו יחיה האדם", אלא יש את בחינת המן. עם המן אני לא מתחבר באותו חיבור אינטלקטואלי אל מוצא פי ה' שיש בתורה, מפני שזה לא דבר שאני מסוגל להבין; אבל אני יכול להתייחס לכך שהדבר שאני אוכל אותו הוא בעצם לחם שמים. זוהי דרגה שהיא לא דרגה של השכלה, לא דרגה שאני יכול להבין אותה,

מישהו שהוא כמו קרש והוא עושה ממנו בן אדם חי – זה תחיית המתים! האדמו"ר שלכם יכול לעשות את זה?'. זה בעצם מה שהוא מדבר פה על טל שעתיד להחיות בו מתים: תחיית המתים הזו צריכה להיות לגוף המת, לעת קץ; אבל יש גם תחיית המתים כאשר אתה מגיע להתעוררות שבאה מכוח הרחמים הרבים, שהיא, כאמור, הסתכלות לגמרי מלמעלה. הרחמים הרבים הללו הם לא רק על מצבו של האדם, אלא על מצבו של העולם, על המגבלה המהותית שיש בכל תחום החיים שלנו. ואז כשהאדם מבקש רחמים אין הוא מבקש רחמים על הפרט, אלא על המהות הכוללת, שהוא היה רוצה שוב להיות באותה מדרגה. זהו העניין של הפגישה עם לחם השמיים, שאני פוגש משהו שהוא יכול לרדת בתוך העולם הגשמי, ואני צריך לדעת שהוא מגיע מאי שם, מהדרגות העליונות של השמיים.

לדבקות עם הקב"ה על ידי לימוד תורתו, וזהו זרע אדם. ויש מדרגה שהיא גם כן מדרגה לא אינטלקטואלית, וזו המדרגה של 'בהמה רבה', והיא מדרגה שבה האדם יודע את העניין הזה עד שהוא מגיע לבחינה של רחמים רבים, שהיא המדרגה של שורשם של דברים. במדרגה הזו האדם מתייחס לדברים שהוא הוגה בתורה שלו, במצווה שלו, בעולם שלו, בבחינה של סובב כל עלמין, טל שעתיד להחיות בו מתים – וזוהי בחינה אחרת והסתכלות אחרת על התורה. זהו הדבר שאדמו"ר הזקן אמר שהוא מחיה את המתים, לא רק את המתים לעתיד לבוא, אלא גם שהוא מחיה את המתים של עכשיו. נסיים בסיפור על בעל התניא. היו כל מיני אדמו"רים, אז כרגיל היו חסידים מתווכחים ביניהם, לא תמיד בחכמה, ובאחד מהוויכוחים הללו היו מספרים על אדמו"ר שהיה עושה פלאים וניסים כאלה וכאלה, אז אחד מהחסידים אמר: 'מה אתם משווים? האדמו"ר שלנו לוקח

חדש!!

**ארכיון חוברות ביאורי החסידות של הרב שטיינזלץ,
לכניסה לאתר סרקו את הברקוד:**

המעוניין לקבל את הגיליון בכל שבוע, מודפס או דיגיטלי, מוזמן ליצור קשר:

TalmideiHarav@gmail.com | 055-663-1275

**מרכז שטיינזלץ
למד את עמי**

